

ԳԻՐԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ,

ԱՂՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆԻ ՀՈԳԵՒՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայաստանի Հանրապետության անկախացումից ի վեր՝ անցած երկու տասնամյակներին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրապարակությունը լույս է ընծայել մի շարք արժեքավոր աշխատություններ՝ նվիրված Հայ Եկեղեցու պարմությանն ու անցյալի մեր նշանավոր հոգևորական գործիչներին: Այդ հրապարակությունների շարքում հատկապես աչքի են ընկնում Գևորգյան ճեմարանին, նրա բազմավասարակ ուսուցիչներին ու երեւելի սաներին առնչվող մեծագործություններ ու ժողովածուներ: Դրանց թվին է պատկանում նաև արժանապարիվ Տ. Եղիշե ավագ քահանա Սարգսյանի հեղինակած և նորերս տպագրված աշխատությունը¹, որը վերհանում է մեր հանրահայտ ու հեղինակավոր բազմամյա դպրոցներից մեկի՝ Սուրբ Էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի վերջին վեց տասնամյակների պարմությունը:

Էջմիածնի ճեմարանը, ինչպես հայրնի է, բացվել է 1874 թ. սեպտեմբերի 28-ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս երջանկահիշարակ Գևորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցու նախաձեռնությամբ ու ջանքերով, որի ամուլով էլ հետագայում կոչվել է այդ հոգևոր կրթօջախը: Պարմական Հայաստանի հնագույն մայրաքաղաք Վաղարշապատում հիմնադրված սույն դպրոցը նոր ժամանակներում հայրենի հողի վրա խարսխված առաջին բարձրագույն ուսումնական հաստատությունն էր, որ Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանի (1815-1921 թթ.) և Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցի (1824-1924 թթ.) հետ մեկտեղ խոշոր դեր է կատարել Արևելյան Հայաստանում կրթության և գիտության, գրականության ու արվեստի զարգացման և հոգևոր-եկեղեցական կյանքի աշխուժացման ասպարեզներում: Եթե օտար ավերում սպեղծված վերոհիշյալ երկու նշանավոր դպրոցների փակվելուց հետո այլևս դրանց վերաբացման փորձեր չեն արվել, ապա Գևորգյան հոգևոր ճեմարանը, որ փակվել էր 1917 թ., Առաջին համաշխարհային պատերազմի հետևանքով սպեղծված ռազմական ու քաղաքական անբարենպաստ պայմանների հետևանքով իր երկրորդ կյանքն սկսեց Հայրենական մեծ պատերազմից անմիջապես հետո՝ 1945-ին, և անխափան գործում է մինչև այսօր:

Տեղ Հոր ներկա աշխատության լույսընծայումը գուցադիպել է մի քանի միջազգա-

¹ Եղիշե ավագ քահանա Սարգսյան, Սուրբ Էջմիածնի Հոգևոր ճեմարանը, Գևորգյան ճեմարան-Աստվածաբանական համալսարան (1945-2006), Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2009, 408 էջ: Սույն գրքից կտրարված մեջբերումների էջերը նշում ենք շարադրանքի հետ, փակագծերի մեջ:

յին ու համագգային հնչեղություն ունեցող հոբելյանների, որոնցից առաջինը Քրիստոնեությունը Նայասարանում պերական կրոն հռչակման և Էջմիածնի Մայր Տաճարի կառուցման 1700-ամյակն է, երկրորդը՝ Նայոց գրերի գյուրի և հայագիր դպրոցի հիմնադրման 1600-ամյակը, իսկ մյուսները կապված են հենց իր՝ Գեորգյան ճեմարանի հիմնադրման 130 և վերաբացման 60-ամյակների հետ: Կա նաև մեկ այլ հիշարժան շարժառիթ, դա Սուրբ Էջմիածնի Նոգետո ճեմարանը Աստվածաբանական համալսարանի վերածվելն է, որը կյանքի է կոչվել ՆՆ կառավարության 2002 թ. հունիսի 13-ի հրամանով:

Գիրքը բացվում է Ամենայն Նայոց Կաթողիկոս և Ծայրագոյն Պապրիարք Գաբրիելին Երկրորդի այդ կարևոր իրողությունն արժևորող «Օրհնության և գնահատանագ» սրբապատ գրով, որի մեջ ուրվագծվում է կրթօջախի անցած ուղին և վերհանվում նրա մեծ դերը հայ ժողովրդի հոգետո-մշակութային կյանքում:

«Գեորգեան հոգետո ճեմարանը՝ օրհնուած Գեորգ Դ. Կոստանդնուպոլսեցի Նայոց Նայրապետի հիմնադիր աջով, գործում է 1874 թուականից,- գրում է Նայոց Նայրապետը:- Նասարապման օրից կրթօջախը՝ շարունակելով Սուրբ Էջմիածնի Մաշտոցեան դպրոցի, հայոց երանելի հայրապետների և մեծ ուսուցչապետների դպրոցաշէն աւանդները, մշտապէս հաւարարիմ է եղել բարձրակարգ կրթութիւն մատուցելու իր կոչմանը, հաւարատր, հայրենանուէր ու եկեղեցասէր, քաջամիտ ու կորովի հայ հոգետոականներ կրթելու իր առաքելութեանը: Այս րեսիլքով է հիմնադրուել հասարարութիւնը Գեորգ Դ. Նայրապետի կողմից: Նա սկզբում դպրոց էր կառուցում, ապա՝ եկեղեցի, որպէսզի եկեղեցի մընողը գիտենայ, թէ ո՛ր և ինչո՛ւ է եկել:

Բարձրագոյն կրթական հասարարութեան կարգավիճակով Գեորգեան հոգետո ճեմարանը շարունակելու է իր գործը նորոգ քաջալերութեամբ ու նախանձախնդրութեամբ յարկապէս, երբ հասարարութեան շրջանաւարտները հնարատրութիւն ունեն գիտական աստիճաններ հայցելու Նայրենիքում և արտերկրում՝ իրենց կարողութիւնները Աստուածանաչողութեան շինարար դիրքերից ծառայեցնելով հայ գիտութեանն ու բազմադարեան մշակոյթին:

Բարձրագոյն ուսումնական կարգավիճակ ստանալու առիթով ջերմօրէն ողջունում և շնորհատրում ենք հոգետո կրթօջախի յարգարժան րեսչութեանն ու դասախօսներին, մեծազնիւ բարերարներին, շրջանաւարտներին և ուսանողներին, ի սփիւռս աշխարհի Մայր Աթոռիս հարագար բոլոր գաւակներին և բերում ենք Նայրապետական Մեր սէրն ու օրհնութիւնը» (Էջ 89):

Չմոռանաք ասել, որ Գեորգյան հոգետո ճեմարանն է ավարտել նաև սույն սրբապատ կոնդակի հեղինակ Նայոց Նայրապետ Գաբրիելին Երկրորդը, և այդ դպրոցն իր համար «թանկ ու նուիրական կրթական հասարարութիւն» է:

Նորին Սուրբ Օծութեան կոնդակին անմիջապէս հաջորդում է «Գիր Օրհնութեանը», որը դարձյալ պարկանում է Նայոց Նայրապետի գրչին և գնահատանքի բարձր խոսք է՝ ասված գրախոսվող սույն աշխարարյան առթիվ: Այնտեղ կարդում ենք. «Գիրքը ներկայացնում է մեզ Սուրբ Էջմիածնի հոգետո ճեմարանի վերջին վեց րասնամյակ-

ների պարամությունը՝ անդրադառնալով հարկապես Գևորգ Զ Նայրապետի ջանքերով 1945 թ. վերաբացված հոգևոր կրթօջախի գործունեությանը: Խաղաղաբեր և հուսառապ այդ օրերի սաներից է նաև գրքի հեղինակը՝ արժանապատիվ Տ. Եղիշե ավագ քահանա Սարգսյանը, որ երկար տարիներ և մինչև այսօր սիրով ու նվիրումով ծառայում է ճեմարանի առաքելությանը: Գրքի էջերում ներկայացված դեպքերն ու հուշերը հարազատ և հուզիչ են ճեմարանում ուսանած և այսօր մեր Եկեղեցու փայլուն թեմերում սպասավորող բազմաթիվ եկեղեցականների, նաև՝ Մեզ համար, որ նույնպես սան ենք եղել հոգևոր ճեմարանի: Մեր գնահատանքն ենք բերում Տեր Եղիշե ավագ քահանային իր նախանձախնայության և կարարած աշխատանքի համար, որի միջոցով մեր ժողովրդի գավակներին և բոլոր ընթերցողներին ավելի ճանաչելի պիտի լինի Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի արդի պարամությունը» (էջ 13-14):

Ամենայան Հայոց Նայրապետի օրհնության ու գնահատանքի այս գրքից հետո գեղեցկված է գրքի խմբագիր, Երևանի պետական համալսարանի Հայոց պարամության ամբիոնի դոցենտ, պարամական գիտությունների թեկնածու Պետրոս Հովհաննիսյանի «Երկու խոսքը», որի մեջ ճանաչված պարամարանը ըստ արժանվույն է գնահատում ներկա աշխարհությունը և միաժամանակ անդրադառնում Գևորգյան ճեմարանի անցյալի հիշարժան էջերին:

Ինչպես տեսնում ենք, մասնագետներին ու ընթերցող լայն շրջաններին է հանձնվել վաղուց սպասված մի գիրք, որը հանգամանորեն ներկայացնում է Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի վերջին վեց տասնամյակների պարամությունը: Իսկ ինչ վերաբերում է նրա հիմնադրման ու սկզբնական շրջանի գործունեությանը, որն ընդգրկում է 1874-1917 թթ., ապա պետք է ասել, որ համազգային այդ ուսումնական հաստատությանը նվիրված մենք տակավին չունենք հիմնարար գրականություն: Միայն վերջին մի քանի տարիներին գրվել են որոշ գրքեր²: Եւ դա այն դեպքում, երբ Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանի, Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցի և մեր մյուս կրթօջախների վերաբերյալ ստեղծվել են մի շարք արժեքավոր աշխարհություններ թե՛ անցյալում և թե՛ մեր օրերում³: Տեր Եղի-

2 Տե՛ս Մ. Գ. Գամաղելյան, Նվիրում կրթական գործին, Եր., 1986, Խ. Գ. Բաղիկյան, Գևորգյան ճեմարանի երախտավորները, Եր., 2005, «Նշանավոր ճեմարանականներ», հ. 1, Էջմիածին, 2005, հ. 2, Էջմիածին, 2008: Սրանց հետ մեկտեղ, ինչպես արեւելահայ շատ դպրոցների, այնպես էլ Էջմիածնի ժառանգավորաց դպրոցի ու Գևորգյան ճեմարանի մասին որոշ թռուցիկ տեղեկություններ ենք գտնում նաև Մ. Ն. Սանթրոսյանի «Արեւելահայ դպրոցը ԺԹ դարի առաջին կեսին» (Եր., 1964), Վ. Խ. Երկանյանի «Պայքար հայկական նոր դպրոցի համար Անդրկովկասում (1870-1905)», (Եր., 1970), Ս. Կ. Խոդոյանի «Արեւելահայ դպրոցը 1830-1920 թվականներին» (Եր., 1987) աշխարհություններում և այլուր:

3 Տե՛ս **Ա. Զիновьев**, Исторический очерк Лазаревского института восточных языков, М., 1863, **Ա. Ն. Իգնատյան**, Լազարյան ճեմարան, Եր. 1969, **Ա. Ս. Բазиянц**, Лазаревский институт восточных языков в истории отечественного востоковедения, М., 1973, **Ադ. Երիցեան**, Պարամութին 75-ամեայ գոյութեան Ներսիսեան հայոց հոգևոր դպրոցի, հայր. 1 /1824-1899/, Թ., 1898, **Սփ. Մալխասեանց**, Համառօտ պարամութին Ներսիսեան հոգևոր դպրոցի 75-ամեայ գոյութեան (1824-1899), Թ., 1900, «Ամոռաց դեմքեր», Ներսիսյան դպրոցի սաներ, Եր., 1965, «Նայ մշակույթի օրրանը», Եր., 1971, **Գ. Գրիգորյան**, Ներսիսյան դպրոց, Եր., 1975, **Ս. Ավագյան**, **Գ. Փերիխանյան**, Ներսիսյանցիներ /1824-1924/, Եր., 1975: Առանձին գրքեր են տպագրվել նաև

շն ավագ քահանա Սարգսյանի ներկա մենագրությունը գալիս է մասամբ լրացնելու այդ բացը:

Սակայն մինչ գրքի վերլուծությանն անցնելը, հակիրճ ներկայացնենք Գևորգյան ճեմարանի հիմնադրման նախապայմանությունը, որն ավելի ամբողջական կդարձնի մեր ասելիքը: Նայրնի է, որ Վաղարշապատում հոգևոր դպրոց բացվել է դեռևս Գրիգոր Լուսավորչի օրոք՝ Դ դարի սկզբին, որը հայ նորաստեղծ Եկեղեցու համար պարրասպասում էր սպասավորներ: Ուսուցումն այդ դպրոցում քարվում էր օտար լեզուներով՝ հունարեն ու ասորերեն: Նայոց գրերի գյուրից անմիջապես հետո՝ Ե դարի սկզբին, Սահակ Պարթևն ու Մեսրոպ Մաշտոցը այդ դպրոցը վերակառուցեցին և դարձրին հայալեզու առաջին բարձրագույն ուսումնական հաստատությունը՝ Նայասարանում, ուր 428 թ. հիմնադրվեց նաև Մաքենադարան: Այդ ուսումնարանը կրթում ու դաստիարակում էր մայրենի լեզվի ուսուցիչներ, քարոզիչներ և եկեղեցական գործիչներ: Նրա առաջին ուսուցիչներն էին երանելի Սահակ Պարթևն ու Մեսրոպ Մաշտոցը, իսկ առաջին աշակերպները եղել են Կորյուն Սքանչելին, Նովսեփ Պաղնացին, Մովսես Խորենացին, Նովհան և Դանիել Եկեղեցացիները, Եզնիկ Կողբացին, Թաթևի Բասենցին, Ղևոնդ Վանանդեցին, Վարդան Մամիկոնյանը, Տաճար Գևորգին, Ներսես Բաջրերունին և ուրիշներ:

Այս դպրոցն անխափան գործել է մինչև 510 թվականը: Ներագայում Նայոց Նայրապետական աթոռի տեղափոխությունների հետ մեկտեղ հիշյալ դպրոցը ևս տեղից տեղ է փոխադրվել: Իսկ 1441-ից Կաթողիկոսությունը Վաղարշապատում հաստատվելուն պես դպրոցը կրկին վերաբացվել է և որոշ ընդհատումներով գործել մինչև 1882 թվականը:

Երջանկահիշարակ Գևորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցու Նայրապետության օրոք (1866-1882 թթ.), երբ 1869 թ. մայիսի 25-ին նրա կողմից հիմնադրվում է 1874 թ. սեպտեմբերի 28-ին բացվում է ճեմարանը, Վաղարշապատի Ժառանգավորաց դպրոցը դառնում է նրա նախակրթարանը, ապա և շուրջով ձուլվում հետը:

Գևորգյան ճեմարանը հոգևոր բարձրագույն ուսումնական հաստատություն էր, որը գործում էր Ռուսաց կայսեր կողմից հաստատված կանոնադրությամբ: Նրա նպատակն էր Նայ Եկեղեցու համար սպասավորներ, իսկ դպրոցների համար ուսուցիչներ պարրասպասելը: Տնօրենը Կաթողիկոսն էր, որը գործերը վարում էր ուսումնական խորհրդի և տեսուչի միջոցով: Այն փակ տիպի գիշերօթիկ էր՝ փոքր թվով երթեւեկ աշակերպներով: Ուներ երկու բաժին՝ դասարանական՝ վեցամյա ուսուցմամբ, որն իր սաներին միջնակարգ կրթություն էր տալիս, և լսարանական՝ եռամյա ուսուցմամբ, որը բարձրագույն կրթությամբ մասնագետներ էր պարրասպասում: Ավանդվում էր 23 առարկա, որից 9-ը՝ կրոնական: Ամուր հիմքերի վրա էր դրված գրաբարի, աշխարհաբարի, ռուսաց և օտար լեզուների ուսուցումը: Աշակերպների թիվը մերթ ընդ մերթ հասնում էր 300-ի:

Գևորգյան ճեմարանի առաջին սաներից են եղել Գ. Նովսեփյանը, Սյր. Մալ-

Երեանի, Շուշիի, Աստրախանի, Ախալցխայի, Ախալքալսկի և այլ բնակավայրերի հայկական դպրոցների վերաբերյալ:

խասյանցը, Գ. Տեր-Մկրտչյանը, Կոմիտասը, Մ. Աբեղյանը, Ե. Թադևոսյանը, Կ. Տեր-Մկրտչյանը, Ավ. Իսահակյանը, Դ. Դեմիրճյանը, Ա. Շահմուրադյանը, Ե. Տեր-Մինասյանը, Ա. Միկոյանը, Գ. Էդիլյանը, Ա. Տերտերյանը և շատ ուրիշներ, որոնց մի զգալի մասը հեղափոխում է Մանանդյանի, Ն. Աճառյանի, Ք. Կարա-Մուրզայի, Նովի. Նովիան-նիսյանի, Գ. Լևոնյանի և այլոց հետ դարձել են նրա անվանի դասախոսները: Նրանց ուժերով լուծվել են հայագիտական կարևոր խնդիրներ, մշակվել հայկական դպրոցների ուսումնական պլաններ ու ծրագրեր, կազմվել են դասագրքեր: Այսպես գրվել, քննարկվել ու տպագրության են երաշխավորվել մայրենի լեզվի ու գրականության, հայոց պատմության, մանկավարժության, երաժշտության վերաբերյալ շատ արժեքավոր աշխատություններ:

Սակայն, ցավոք, պետք է նշել, որ Ի դարի արշալույսին, Առաջին աշխարհամարտի արհավիրքները ճաշակած ու Մեծ եղեռնի սարսափները փրկած հայ ժողովուրդը ծանր կացության մեջ էր: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը նույնպես այդ շրջանում ապրում էր դժվարին օրեր, ուստի 1917 թ. դեկտեմբերի 21-ին Հայոց Հայրապետ Գևորգ Ե Սուրենյանցի որոշումով ճեմարանում պարապմունքները դադարեցվում են, իսկ շենքը փրամադրվում է զինվորական հրամանատարությանը: Այդպես, ավելի քան 40 տարի գործած Գևորգյան ճեմարանը փակում է իր դռները, ու ընդհատվում է այդ մեծահամբավ ուսումնական հաստատության բեղմնավոր ուղին:

Գևորգյան ճեմարանը փակվելուց հետո, Հայաստանի առաջին Հանրապետության տարիներին (1918-1920) այն վերաբացելու որոշակի փորձեր են արվել, որոնք, սակայն, արդյունք չեն տվել, իսկ հեղափոխում՝ Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո, երբ այդ մասին երազելն անգամ հնարավոր չէր, այնուամենայնիվ դարձյալ որոշ քայլեր ձեռնարկվել են, դրանք հանդիպել են մեծ արգելքների ու հաճախ՝ անուշադրության: Երջանկահիշարակ Ամենայն Հայոց Հայրապետ Խոսրեն Ա Մուրադբեկյանը ևս երազել է Գևորգյան ճեմարանը բացված փրկել, բայց ունեցել է ողբերգական վախճան, դարձել անհարի պաշտամունքի զոհ»:

Գրքում վկայակոչված սահմոցեցուցիչ փաստերից ու օրինակներից ընթերցողը գալիս է այն համոզման, որ Հայաստանյանց Եկեղեցու համար 1920-30-ական թվականները չափազանց ծանր ու դժվարին տարիներ են եղել: Առավել սոսկալի է եղել Հայրենական մեծ պատերազմի շրջանը: 1938 թ. նահապտակված Կաթողիկոսին որպես փրկապատի փոխարինող Գևորգ արքեպիսկոպոս Չորեքյանը ամեն ինչ արել է, որպեսզի կրկին բարձրացնի Մայր Աթոռի և Հայ Եկեղեցու վարկն ու հեղինակությունը: Ահեղ պատերազմի ընթացքում նրա բաջալերանքով ու հորդորներով հայ ժողովուրդը թե՛ հայրենիքում և թե՛ սփյուռքում հսկայական միջոցներ է տրամադրել Սուրբ Էջմիածնին, որի շնորհիվ Մայր Աթոռը կարողացել է պատերազմի թե՛ օրերին ռազմաճակատին տրամադրել փանկային երկու շարասյուն՝ «Մասունցի Դավիթ» և «Մարշալ Բաղրամյան» անուններով, որոնք իրենց անուրանալի նպաստն են բերել հաղթանակի գործին: Այս ամենից հետո, պատերազմի ավարտին արդեն նկատելի էր պետության բարյացկամ վերաբերմունքը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի ու Հայ Եկեղեցու հանդեպ:

Վիճակը ավելի բարենպաստ է դառնում, երբ Գևորգ արքեպիսկոպոս Չորեքչյանը 1945 թ. ապրիլի 5-ին անձնական հանդիպում է ունենում Խորհրդային Միության ղեկավարի հետ: Այդ հանդիպման ժամանակ հայ ժողովրդի համար հույժ կարևոր ու կենսական նշանակություն ունեցող մի շարք առաջարկությունների հետ մեկտեղ Կաթողիկոսական Ազգրնրիք Տեղապահը բարձրացնում է նաև Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի վերաբացման հարցը, որը շուրջով սրանում է դրական լուծում՝ փոխվում է նրա վերականգման թույլտվությունը:

Մայր Աթոռում 1945 թ. հունիսի 16-22-ը փրկելի ունեցած Ազգային-եկեղեցական ժողովում միաձայն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս է ընտրվում Գևորգ Զ Չորեքչյանը, իսկ նույն փարվա նոյեմբերի 1-ին հանդիսավոր պայմաններում նորընթաց Կաթողիկոսի օրինությանը ճեմարանի սկսում է իր գործունեության երկրորդ շրջանը:

Գրքի առաջին գլուխն ամբողջությամբ նվիրված է Գևորգ Զ Կաթողիկոսի կողմից ճեմարանի վերաբացման ուղղությամբ ծավալված գործունեությանը: Ընթերցողն այսօր կարող է գտնել բազմաթիվ փաստաթղթեր, որոնց թվում է և Չորեքչյանի կողմից դեռևս փրկապահ եղած ժամանակ գրված ու պահպանված այբերին ուղղված «Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի կազմակերպման նախագիծը», որտեղ մանրամասնորեն էլ մանկավարժական հմտությամբ ներկայացված են բացվելիք կրթօջախի ուսումնական պլաններն ու ծրագրերը՝ նշվելով նաև դասավանդվելիք առարկաներն ու դրանց շաբաթական ժամաքանակն ըստ դասարանների ու լսարանների: Այդ նախագծի երկրորդ մասը վերաբերում է փրկապահ խնդիրներին ու նյութական ծախսերին՝ յուրաքանչյուր դասախոսի, աշխատողի ու աշակերտի համար կարարված հաշվարկներով:

Այս կարևոր փաստաթղթին հաջորդել է Չորեքչյանի գեկուցագիրը, որի մեջ նա հիմնավորել է ճեմարանի վերաբացման խիստ անհրաժեշտությունը և միաժամանակ նշել դրա հետ կապված մի շարք շուրափույթ լուծում պահանջող խնդիրներ, որոցից են ճեմարանի շենքի, ուսանողական կացարանի ու սեղանաքանակ ապահովում, դասախոսների հավաքագրում, փարարանի վերագործարկում, դասագրքերի հրաքարակում, Երևանի Մարենադարանում պահվող նախկին Գևորգյան ճեմարանին պարկանող գրադարանի վերադարձում և այլն:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը 1945 թ. սեպտեմբերի 5-ին բացվելիք ճեմարանի վերաքրեսույ է նշանակում ժամանակի աչքի ընկնող մքաքորական, անգլերեն լեզվի լավագույն մասնագետ, Երևանի գանագան բուհերում դասավանդման երկար փարիների փորձ ունեցող դասախոս Միհաս Միհասյանը: Հայոց Հայրապետի պարվիրաւնով հոգևոր ճեմարանի բացումը փրկել էր ունենալու նախկին մարենադարանի շենքում, որն ինչ-որ չափով հարմարեցվել էր այդ նպարակի համար:

Այսօրվել ճեմարանի բացման արարողության վերաքրեյալ բերում ենք գրքի հեղինակի հուշերից մի հարված: Նա, որ եղել է վերաքրեցված ճեմարանի առաջին 35 սաներից մեկը, այսպես է նկարագրում այդ հանդիսավոր պահը. «Պերք է նշել, որ ընդունված ուսանողներից շարերը եկել էին Հայասարանի գանագան շրջաններից, Երևանից ու Էջմիածնից: Խայարաքրել հագուստներով, գրական ու բարբառների խառնիխոռն խո-

սակցություններով զբաղված էին, երբ միջին փարիքի մի մարդ մոտեցավ մեզ: Շարքով նա մեզ առաջնորդեց նախկին մաքենադարանի երկրորդ հարկի գեղեցիկ և ընդարձակ սենյակներից մեկը: Տեղավորվեցինք մեզ առաջարկված ուսանողական սեղանների առջև, շունչներս պահած, մեզ համար բոլորովին նոր միջավայրում և չափից ավելի հուզված սպասում էինք: Ազդարարեցին Վեհափառի գալուստը:

Մի քանի վեղարավորներ ներս մտան, և ապա ինքը՝ ազգիս սրբազնագույն Կաթողիկոսը: Նորին Սուրբ Օծությանն ողեկցում էին Ավետիք Իսահակյանը, ակադեմիկոս Սյր. Մալխասյանը, Դերենիկ Դեմերճյանը, բանահավաք-ազգագրագետ Երվանդ Շահազիզը:

Բոլորի դեմքին ուրախություն կա, բայց նաև մտահոգություն: Խորաթափանց հայացքով Հայոց Հայրապետը մեզ՝ ուսանողներին իր վեհափառական հայացքի ներքո պահելով՝ սկսեց «Հայր մեր»-ը... և հետո մի աղոթք ասաց, ապա սկսեց ճեմարանի շենքն ու առաջին ուսանողներին օրհնելու արարողությունը: Նրա իմաստուն աչքերից ուրախության արտասուք էր հոսում... Օրհնության արարողության ավարտից հետո բացման խոսքով հանդես եկավ Հոգևոր ճեմարանի վերադեսուչ Մ. Մինասյանը: Խոսեցին նաև երկու եպիսկոպոսներ՝ Ներսես եպս. Աբրահամյանը և Ռուբեն եպս. Դրամբյանը, որից հետո Վեհափառ Հայրապետը նստեց ու սկսեց խոսել: Իր խոսքը բավական երկար էր:

Կարճ ժամանակ հետո ոգևորվեց ու ուրբի ելավ: Իհարկե, ինձ համար դժվար է 58 տարվա հեռավորությունից բառացի վերականգնել 77-ամյա ծերունագարդ իմաստուն այդ մեծ Հայրապետի խոսքը: Կարող եմ ասել միայն, որ նա խոսում էր մեղեմ, իմաստալից, հարիկ-հարիկ: Կարկառուն այդ անհարակաճության խոսքից ներկաները հուզված էին, և երբեմն մեկը կամ մյուսը թաշկինակով սրբում էր աչքերը: Տեսնել էր պետք սքանչելի, չկրկնվող տեսարանը» (Էջ 55-56):

Ահա այդպես ճեմարանն սկսում է իր պարապմունքները: Հեղինակը գրքի այս բաժնում ներկայացնում է ճեմարանի կարգ ու կանոնը, դասացուցակները, դասախոսներին ու դասավանդվող առարկաները և այլ մանրամասներ: Պարապմունքները տեղի էին ունենում հարմարություններ չունեցող շենքում, ուստի Վեհափառ Հայրապետը ստիպված դիմում է Հայաստանի ղեկավար մարմիններին՝ Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի և ննջարանի շենքը վերադարձնելու խնդրանքով, որը, սակայն, կատարվում է դրանից շուրջ 40 տարի անց:

Գրքի առաջին գլուխն ընդգրկում է ճեմարանի գործունեության առաջին տասնամյակը և ավարտվում է նրա վերաբացող պաշտելի Վեհափառի երկրային կյանքի ավարտով, որը տեղի է ունեցել 1954 թ. մայիսի 9-ին: Իսկ երկրորդ գլուխը, որ կրում է «Հոգևոր ճեմարանի գործունեությունը Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետի գահակալության շրջանում /1955-1994 թթ./» վերաբառությունը, ամենաընդարձակն է գրքում: Այստեղ հեղինակը նշում է, որ երջանկահիշատակ Գեորգ Զ Կաթողիկոսից հետո ճեմարանը որոշակի անկում է ապրում, նույնիսկ ընդունելություն չի կատարվում: Դա երևում է նաև վերադեսուչ Մ. Մինասյանի՝ Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի 1953-

54 ուսարվա բացման առթիվ գրված «Զեկուցագրից»: Տեղի սղության պարզաբանում այսպիսի չենք ուզում մեկ առ մեկ թվարկել այն դժվարությունները, որ այդ ժամանակ ծառացած են եղել ճեմարանի առջև:

Սակայն Վազգեն Եպս. Պալճյանի հայոց հայրապետ ընտրվելու օրից (30 սեպտեմբերի 1955 թ.) ի վեր ճեմարանի վիճակը աստիճանաբար բարելավվում է: Ըստ ամենայնի գնահատելով առաջին վերաբերումը Մ. Մինասյանի փաստամյա (1945-1955 թթ.) գործունեությունը այդ հոգևոր կրթօջախի սկզբնավորման ու ամրապնդման գործում, 1956 թ. փարեվերջյան հանդեսի ժամանակ Վազգեն Ա Կաթողիկոսը ներկայացնում է նոր փեսուհին՝ Տ. Հայկազուն Եպս. Աբրահամյանին՝ դրվաբերով նրան իբրև «մարդ, անբասիր հոգևորական և վաստակ ունեցող մանկավարժ»:

Այնուհետև իր գահակալության 40 փարիներին Վազգեն Ա Վեհափառի ամենապետ աչքից երբեք չեն վրիպել ճեմարանի գործունեությունը խոչընդոտող թեկուզև ամենանոշան կարիքները: Նրա օրոք լուծվել են ճեմարանի հետ կապված բազմաթիվ խնդիրներ: Ուզում ենք շեշտել մի կարևոր հանգամանք, որը վերաբերում է Վեհափառի գործունեության լուսաբանմանը: Գրքի հեղինակը կարողացել է սույն բաժնում ներկայացնել այն բոլոր կարևոր նյութերը, որոնք վերահանում են ճեմարանի այդ քառասունյակի պարմությունը, որի մեջ չափազանց մեծ են հայրենասեր Կաթողիկոսի ներդրած ջանքերը:

Մենագրության հաջորդ գլուխը նվիրված է Ամենայն հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Ա Սարգսյանի գահակալության կարճատև շրջանում (1995-1999 թթ.) ճեմարանի ունեցած զգալի նվաճումների լուսաբանությանը: Այսպիսի անհրաժեշտ է նշել, որ Ամենայն հայոց հայրապետի գահակալության առաջին փարին համընկել է հոգևոր ճեմարանի վերաբացման կետարյա հոբելյանին: Մի բան, որն առիթ է հանդիսացել ուսումնական գործընթացը և ուսանողության կենցաղի հետ կապված հարցերը ավելի նպաստակալաց կազմակերպելու համար: Դրան մեծապես նպաստել է նաև Գեորգյան ճեմարանի պարմական շենքի վերադարձնելը, որով վերստին հնարավորություն է ստեղծվել դասախոսություններն անցկացնել լայնարձակ ու լուսավոր լսարաններում: Այդ շեռքը հՀ կառավարության կողմից Մայր Աթոռին էր վերադարձվել երջանակահիշարակ Վազգեն Ա հայրապետի վախճանվելուց մեկ փարի առաջ՝ 1993-ին, որից հետո այն վերանորոգվել և 1997 թ. սեպտեմբերի 18-ին իր հյուրընկալ հարկի փակ սկսվել է նոր ուսումնական փարեշրջանը: Այսպիսով, շուրջ 80 փարի օրարված շենքը կրկին դարձել է Մայր Աթոռի սեփականությունը և ծառայել է իր նպատակին: Այն կառուցվել և օրհնվել է ճեմարանի հիմնադիր Գեորգ Դ Մեծագործ հայրապետի կողմից, ԺԹ դարի երրորդ քառորդին: Գարեգին Ա հայրապետի կաթողիկոսության օրոք, կրկին վերանվանվել է Գեորգյան հոգևոր ճեմարան, իսկ նրա սաների ընդունելության թվաքանակը այդուհետև սկսել է համարվել Սեանա վանքի Վազգենյան և Շիրակի դպրոցների շրջանավարտներով:

Մենագրության վերջին՝ չորրորդ գլուխը, որ կրում է «Հոգևոր ճեմարանի վերակառուցումն Աստվածաբանական համալսարանի» վերնագիրը, նվիրված է Գարեգին

Բ Հայրապետի գահակալության (1999 թ. հոկտեմբերի 27-ից) փառիներին ճեմարանի գործունեությանն ու ձեռքբերումներին: Նորընտիր Հայոց Հայրապետի ջանքերով փնդի են ունենում մի շարք բարեփոխություններ, որոնցից ամենակրեւորը եւ պարմականը թերեւս ճեմարանը Աստվածաբանական համալսարանի վերածելն էր, որը կարարվել է Գարեգին Բ Վեհափառի 2002 թ. մարտի 29-ի թվակիր պաշտոնական նամակի հիման վրա: Այդ առթիվ ՀՀ կառավարության նույն թվականի հունիսի 13-ին «Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի մասին» կայացրած որոշման մեջ ասված է. «Հաշվի առնելով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Կ. Տ. Գարեգին Բ Ներսիսյանի միջնորդությամբ եւ Հայաստանի Հանրապետության կրթական ոլորտում ու հոգևոր-մշակութային կյանքում Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի բացառիկ դերը՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը որոշում է.

1. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանը համարել բարձրագույն ուսումնական հաստատություն:

2. Հայաստանի Հանրապետության կրթության եւ գիտության նախարարին թույլարել Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի սովորողների փեղափոխությունը Հայաստանի Հանրապետության այլ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ եւ շրջանավարտների հետբուհական մասնագիտական կրթությունը Հայաստանի Հանրապետության գիտակրթական համակարգում:

Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ՝ **Ա. Մարգարյան**
2002 թ. հունիսի 19, Երևան» (էջ 223-225):

Սույն որոշումը 2002 թ. հունիսի 22-ին վավերացրել է ՀՀ Նախագահ Ռ. Քոչարյանը:

Այնուհետև ծանոթանում ենք այն բոլոր որոշումներին ու փաստաթղթերին, որոնք մի կողմից՝ Էջմիածնի հոգևոր ճեմարան-Աստվածաբանական համալսարանի փնդության, մյուս կողմից՝ ՀՀ ԿԳ նախարարության միջև կարարված պաշտոնական գրագրության արդյունք են: Այսպես գրնում ենք նաեւ Հայոց Վեհափառ Գարեգին Բ Հայրապետի Սրբաբառ Կոնդակը՝ փրված 2004 թ. նոյեմբերի 3-ին Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի հիմնադրման 130-ամյակի առթիվ՝ ուրախությամբ նշելով, որ համազգային այդ փոքր համընկել է հանրահայր կրթօջախը Աստվածաբանական համալսարանի վերածելու իրողության հետ՝ Հայրենիքում ու Սփյուռքում առաջացնելով բերկրալի ցանկություն:

Գրքի հիմնական մասն ավարտվում է «Վերջաբան»-ով, որտեղ հեղինակն ամփոփում է Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի անցած 62 փառիների պարմությունը՝ վերհանելով հայոց հոգևոր ու գիտամշակութային կյանքում ունեցած վիթխարի դերը: Այն գրվել է ճեմարանի նկարմամբ երախարագիտության ու սիրո խորին զգացումով լցված մի անբասիր եկեղեցականի կողմից, որ նրա առաջին սաներից մեկը լինելուց բացի հետագայում՝ 2000-2006 թթ. եղել է նաեւ իրեն սնուցող կրթօջախի փեսուքը եւ քիչ բան

չի արել նրա բարգավաճման ու համալսարանի վերածվելու համար: Տեր Եղիշեն իր աշխատության մեջ օգտագործել է բազմաթիվ արխիվային վավերագրեր, տարբեր հրապարակություններ, նամակներ ու հուշեր և ճեմարանում իր աշխատած տարիների սեփական դիտարկումների արդյունքների հետ մեկտեղ ստեղծել է մի հավասարի տարեգրություն, որը, ճեմարանի պատմությունը լինելուց բացի, որոշ իմաստով Մայր Աթոռի վերջին վեց տասնամյակների պատմությունն է: Այն իր հաստատված տեղը կգտնի ճեմարանի մասին գրված ու գրվելիք գրքերի շարքում:

Աշխատությունն ունի նաև հարուստ «Նավելված», ուր գերելված են հիմնականում Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի (Աստվածաբանական համալսարան) կանոնադրությունը, ընդունելության կանոններն ու գիտախորհրդի կանոնակարգը, դասընթացների բաշխվածությունն ըստ խմբերի ու կիսամյակների և այլն: Այսպես գերելված են նաև այլ կանոնակարգեր ու փաստաթղթեր, որոնք վերաբերում են ֆակուլտետներին, ամբիոններին, քննական հանձնաժողովներին և պաշտոնատար անձանց աշխատանքային գործունեությանը: Վերջում՝ ըստ տարիների (1951-2006 թթ.), բերված են ճեմարանի բոլոր շրջանավարտների ցուցակները և հակիրճ տեղեկություններ՝ յուրաքանչյուրի հետագա գործունեության վերաբերյալ:

Գիրքը հարուստ է նաև լուսանկարներով, որոնք պարունակում են բազմաթիվ խմբային ու անհատական գունավոր ներդիրներ: Առաջին էջերում Ճայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդի դիմանկարն ու նրա տված Սրբաբառ Կոնդակի գունագեղ վերապայությունն է, ապա գրքի յուրաքանչյուր գլխին նախորդում է տվյալ շրջանում Կաթողիկոսի մեծադիր լուսանկարը: Առանձին էջերով ներկայացված են ՆՇ կառավարության և ԿԳ նախարարության տված հրամանագրերի, արտոնագրերի և վկայագրերի պատճենները, ինչպես և դասախոսների, տեսուչների ու շրջանավարտների լուսանկարները, որոնք կրկնապատկում են սույն աշխատության արժեքը և այն դարձնում ավելի հիմնավոր, հետաքրքիր ու բազմաբովանդակ:

Վերջում նշենք նաև, որ գրքում նկատելի են որոշ կրկնություններ, թվական տվյալների անճշտություններ, սրբագրական ու տեխնիկական վրիպումներ և այլն: Ինչու է, դրանք ներկա գիրքը չեն ստվերում: Այն գրված է գիտական պարզաճ մակարդակով, հարուստ ու պարկերավոր լեզվով, և գիրքը հասցեագրված է հայ դպրոցի ու մանկավարժության, Հայոց Եկեղեցու պատմությանը զբաղվող մասնագետներին ու ընթերցող լայն շրջաններին:

ՎԱՏԱՆ ՄԱՂԱՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու